

Бүүнүүгү да күнгэ нэлдэнхтэр зайы, дьонго-сөргөбэ, бэйлэлэрин хавхайыстыбаларын үлэтн нэл-лүтэн көмөлөхөр, нөмө түрэх булар ынахтаах бааһынайдар айылаа суохтар. Бу дьон оһоһор бэйлэлэрин суоттарыгар ыһахтары тарһар буоллу-лар.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ДУМАҔА СЫЛДЫҔЫ КЭННИТТЭН САНААЛАР

Билл мыйгар Саха сирин Государственной мунна-
бын депутаттара Россия Государственной Думатыгар
үрдүн таһымна көрсүһүм, үлэлээн кэллилэр.

Саха сирин депутаттара Россияда аан мантайгы-
нан бүтүн делегациянан тийдэн Госдуманы кытары
сибээһи быһаччы олохтоотулар. Госдума депутатта-
рын быыбарын болдього бүтэн эрэр да буоллар,
наадалах көрсүһүү кытылынан. Госдума председа-
тели-Рыбкин Иван Петрович, солбуйааччыта Совет-
ский Союз Геройа Чилингаров Артур Николаевич
тус бэйэлэрэ анал көрсүһүү оҥордулар.

Саамай сүрүн боппуруохунан ахсыһыы ыйга бу-
лаары турар Госдума уонна Федерация сэбиэтигар
быыбардар боппуруостара буолар. Билигиниттэн онно
улахан политической киирсин сабаланаан эрэр. Фрак-
цияларга, партияларга түмөсүү албастара оҥоһуллал-
лар уонна онно быыбардааччылары хайдах бэйэ
диэки тартыы, агитациялааһын боппуруостара бы-
һаарыллаллар.

Президент Ельцин Б. Н. ыһпыт быыбар туһунан
сокуонун Госдума ылан veto ууран тэҥнээрдэ. Бу
саамай сөптөөх дик саныыбын. Билигин уопсай ты-
лы булар комиссия тэриллэн үлэлээн сылдьар.

Мин санаабар, билигин Госдумаҕа үлэтин сылдьар
депутаттар үгүс салайааччылар, арааһынай фрак-
циялар лидердэрэ олус судургутук испииһэки киирэн
депутат буюулары тыналлар. Дьэ ол иһин партия-
лартан территориялары кытары тэн ахсааннаах де-
путат киирэр тына сокуон оҥорбуттар. Оччотугар
Госдумаҕа эмиз Москвага олорор арааһынай тойон-
хотун депутат буолан хаалар туруктаахтар. Ону
Ельцин Б. Н. сыһыан 150-350 буоллун диэбит. Бу
саамай сөптөөх. Аһаастык эттэххэ, Россияга дьын-
нэх улахан партияларынан коммунистия уонна аграр-
най партия буолаллар. Атыттар бэрт кыралар, фрак-
ция уонна хамсааһын аһаардаахтар. Жириновский
РДП партията күүстээх буолуон сөп.

Госдума төһөрүүтүн иккис төрүөтүнэн государст-
венная уонна муниципальная салууһа, бачаат,
пресса органныгар үлэтин сылдьар депутатка кан-
дидаттар үлэлэриттэн босхолоһууларын сыһыанан аах-
пытта буолар. Ити эмиз саамай сөптөөх көннөрүү,
тоҕо диэтэххэ, бары депутатка кандидаттар тэн бы-
раастаах буолуохтаахтар. Испииһэки киирбит быы-
бардааччылар 25%-ра быыбарга кытта кэллэлэрэ мо-
дуйуллубут. Ону олус арыах диэн, аллараа таһым-
нан 50% диэри өрө тартан бэрдилэр. Саха сирин
сокуонугар быыбар мантайгы тууругар быыбардаач-
чы 50%-на кэллэхтээх диэн ырдабыт турар. Оттон
иккис куластастаһыҥа таһым оҥоһуллубата. Ол
да буоллар республика үрдүнэн быыбардааччылар
75%-ра кыттыһы ылбытара.

Сокуонна субъектартан бэрэстэбинэллэстибэ тус-
хута тутуһуллубут. Кыра ахсааннаах, улахан да
омуктартан депутаттар баар буолуохтаахтарын та-
рихтита ханан да суох. Кыра омуктар эти киллэ-
рэн көрө сылдьыбыттарын, Российскай Федерация
Конституциятыгар онуок гарантия көрүлүбэт диэн
аккаастаабыттар. Россия нэһилиэнньэтин 86% нууч-
чалы тыллаах омук. Саха сирин нэһилиэнньэтин
үстэн иккитэ нуучча, онон Госдумаҕа биэр да саха
миэстэбэ тиксикөннэ хааллабына, иһин соһуйбат суо-
ла буолбут. Били Анатолий Собчак «Якут Власов»,
«Адыгеец Воротишников» диэн үтэртээн этинтэр олус
сөпкө дүүрөлөбөр.

Билигин Саха сирингэр нуучча хамсааһынын об-
ществота үлэтин үлэлээн эрэр. Россия нэһилиэн-
ньэтин 86 бырыһыана нуучча буолан олорор нэми-

гэр, итинник хамсааһын туохха да наадата суох, са-
тарыһымы, утарыта киирсинни оҥорор. Билигин Ю.
Поздняков, Медведева баһылыктаах ити хамсааһын
хайдах сатаан илээхтик олорор туһунан боппуруоһу
көтөдөрүү оннутар, национальной боппуруостары ту-
руорар. Ол курдук Саха сирингэр — государственнай
тыл биэр — нуучча эрэ тыла. Президент нуучча бу-
луохтаах диэн боппуруостары туруоран эрэллэр. Бу
хамсааһын быыбарга улахан үлэни ыһаары оҥосто
сылдьар.

Билигин быыбардааччы 5%-нын ыһаахха айылаах
бадай эмэ нүүстээх партияларынан коммунистичес-
кай, аграрнай партиялар, Скоков баһылыктаах нууч-
ча партията, Жириновский салайар РДП, Яблоко,
Черномырдин «Наш дом — Россия» партията буолал-
лар. Госдума скипера Иван Рыбкин ханас центрис-
тоскай партияны тэрийээри тынар. Бу балар иһин
ардыларыгар тартылаһыны барара буолуо. Партия-
лар ааттара-суоллара үгүсгэр киилэр үлэлэрин дьы-
ис хоһоонутар сөп түбөспэт диэн, мин бачаастам этэ.
Киилэр ааттара тас мааска эрэ. Билигин партиялар,
фракциялар олус албастыллар. Быыбардааччылар
үгүстэрэ киилэр дьыҥ ис хоһоонунун билбэттэр.
Онон бу боппуруоһу үөрэттэххэ, сэрэхтээх буолуох-
ха наада.

Черномырдин «Наш дом — Россия» партията ады-
һах хонуктааһыта регистрацияланна. Саха сирингэр
Руслан Шипков баһылыктаах эмиз тэриллэнэ. «Рес-
публика Саха» хайыһына, хайы-үһү үп-харчы көрүл-
лэ охсон, сыһыары тахсан эрэр. Мин бу партияны
партия быһыытынан көрбөппүн. Быыбар буюуларынан
сибээстээн, ситэриилээх былаас, Россия правительст-
вота былаас иһин охсуһар хамсааһынын курдук ко-
рбун. Урут «Мы все в одной лодке плывем» диэн
этин баара, билигин — «Наш дом — Россия». Бу хам-
сааһыҥа киирбэтэх иһин Россияны дойдутун бы-
һыытынан билимжэт буолан тахсыах курдук. Жири-
новский пресс-конференция «Наш дом — Россия»
партияны «У них еще дом, а у нас нет», киилэр
өссө дьыллээхтэр, оттон үгүс дьон дьыа булуохтаа-
ҕар хоргуһар быһыыга-майгыга киирдик диэн сы-
тыы баһайтык күлөн кэбистэ. Партиялар тустары-
нан кылгастык ырыттааха итинник.

Урукку ССРС Верховная Советык Председатели
Лунаксов Анатолий Ивановичы кытта истинник кэп-
сэтибит. ГИЧП. Урук дьыаҥы ытылааһын тустары-
нан, билигин политической быһыыга-майгыга тох-
тоон аастыбыт.

Сокуоннаас комитетын муннааһар сырыттым. Су-
бъектар уонна Российскай Федерация былаастарын
органнырын боломуочууларынын тыһыһы туһунан со-
куон барылын туоратан кэбистилэр. Төрдүттөн ман-
нык сокуон суох буолуохтаах дьыллар. Лунаксов уу-
тэстибэт тына оруннаан биэрдэ. Дьыһынна бу рес-
публикаларга, уобаластарга бэйэлэрэ салалат олс-
роллоругар балаҕа былааһы биэрбитэ буолан барат,
төттөрү быдыһаан ылыы буолар.

Бу Дума сир кодексны ылымната буолуо. Тоҕо
диэтэххэ, олус улахан хайдыһы баар. Гражданскай
кодес иһонне чааһа дүүллэнэ сылдьар. Минин
кыттыс диэн, биһигэ үөрэммит иһин Кодекс ав-
тора Сергей Запольский ытыран көрдө да, биһизмэ
суох буолан, аккаастаастым. Бу кодекс Дума биллэ-
ни састааба сөбөтүн боломуочуулаһын бастааһы аһа-
йан ылыа суох.

Сокуоннаас комитетын председателя дойдута бил-
дэр политик, юрист, профессор, депутат Исаков Вла-
димир Борисовичтыын кэбэстибит. Урут биһигэ үө-

резидент, билэр буолан, бадай эмэ аһааһа кэбэстэн
барда. Россия үрдүнэн биэр правовой хонуу баар
буолуута сүрүн боппуруоһунан турда. Ол проблема-
ларыгар Ярославль куоракка улахан мун-
наах буолар, онно хайаан да кытын диэн этэн көрө
сырытта. Билиэхэ командировкага харчы кырыһы-
чыгыттан эмиз аккаастыырбар эрэ тийдим. Арыаһы
чугас, кыахтаах сокуон оҥорорбут буоллар, итинник
сүрүн дьылдаа быһаарсылаах конференцияларга,
муннаахтарга кыттан иһиэххэ баар эбит.

Үгүс республикалар Конституцияларга, уобаластар
да сокуоннара, устаалтара бэрт элбэх түгөһүнэргэ
Россия Конституциятын кытта сөп түбөспэттэр. Аһа-
даа Саха сирин Конституцията, сорохторо дуоһун да
суох буоларын иһин, 17 ыстатыйага утарар. Саха
сирин сокуону оҥороччуларынын атын республикалар-
тан, уобаластартан көрдөтөн элбэх комитет предсе-
дателлэрэ махталарын биллэрдилэр. Кырдык били-
ги бэрэстэбинэллэр Палаталарын депутаттара бэрт
элбэх сокуон барылыгыгар этиилэри, көннөрүүлэри,
бырайыактары киллэрбистит. Дьыа көртөн кодексны
оҥоруута Саха сирин дьахталларга, дьыа көргөһүс
комитетын, тенофонд комитетын актыыбынай кыт-
тыһытын махтанан бэлэстэтиллэр.

Иван Петрович Рыбкин Россия үрдүнэн бэрэстэ-
бинтэллээх былаас сэбиэки баар буолуохтаах дьыа.
Билиги делегацияныт ону ойуур. Ол туһунан туһа,
өссө иһин сылдааһыта, эти киллэрэн турардаахпыт.

Олохтоох салайыһыны сокуонун барылыгар Рыбкин
көрүүтэ Саха сирин парламентарийыт хайыһыттын
кытта үгүс сөп түбөһэр эбит. Бу олус уустук
сокуоннаах сыһыарыһыны таһаарар сатаимат. Олохтоох
салайыһыны государствон кытары сибээскэ, ханнык
үбүнэһынан, хайдах харчылаһахтааҕа, ханнык
таһымна киллэриллиэхтээҕэ онтон да атын боппу-
руостар дьыһынны үөрэтиллихтэрин наада. Онуоха
билиги бэйэбит көрүүбүтүн аналлаах уурааһынан
тиэртибит.

Хотугу сир ойуур аналлаах сокуон наадатыгар,
Думаҕа хотугу сир комитетын сөргүтөр, хотугу сир
табаарынан хаачыйыны боппуруостарыгар көрөхсөнөр
кэбэстилэр буоллулар. Бу боппуруостарга Булуҥ
оройуонун комсомолун мантайгы секретарынан үлэ-
лээн сылдьыбыт Советский Союз Геройа Чилингаров
А. Н. улаханнаах мадьян туран ойуура олус
үөртэ.

Госдума Председатели бастагы солбуйааччы Ми-
люков М. Я. субъектар уонна РФ иһин ардыларыгар
дуобаар түһэрсинни сөбүлэстэбэт уонна суох бу-
луохтаах дьыа. Ону регионнар хамсааһынырын ли-
дере Медведев Василий Сергеевич билигин уустук,
ыраахан кэмиз дуоҕабырынан сыһыаннаһыны наада-
лаах диэн төттөрү дакаастыыр. Медведев этинтэ
саамай сөптөөх. Билигин Саха сирэ Россияны кыта-
ры улахан дуоҕабыры түһэрсэри турар. Билигин
Дума болдього сотору бүтэр. Ол тынан
баран килэр да Думаҕа үгүс депутаттар хаалаллара
буолуо, онон ситими быһааран салгы үлэлэххэ-
һит диэн буолла. Өссө сайын дуу, күһүн дуу Саха
сирин парламеныгар опы атастаһа кэллэх буоллу-
лар. Иван Петрович Рыбкин сайын нэхэ сылдьар
баһалааһын биллэрдэ.

Онон, түмүктээн эттэххэ, улахан туһалаах, иһин-
илээх, кэсиплээх көрсүһүү буолла.

Макар ЯКОВЛЕВ,
народный депутат, сокуоннаас уонна тас политика
комитетын председатели.

«САҔЫН-95»

ОҔО СЫННАЛАҔЫН, ҮЛЭТИН ТЭРҔИИ

Былл сайын улуус үрдүнэн 28 үлэ-сыннаалан
иһинэ, 2 кэбдигирдэр лаабыр, 5 оҔо площадката, 3
эпидемиологическай иһин, 1 спортивнай лаабыр үлэлэх-
тэрэ. Ону таһынан 6 оҔоулааҕа дьыа көртөн бири-
гэдэлэрэ тэрилиннилэр. Үлэ-сыннаалан кииһинэрэ
сүһүһүнн от үлэтинэн, күрүө тутуутунан, кииһинчэ-
чэ үлэтиһиннэн дьырытаныахтара. Онон улуус үр-
дүнэн үлэ-сыннаалан иһиннэриһэн 1931 үөрэнээччи
хабыллыа.

Республикагаҕа «ОҔодек» лаабыр политология,
бизнес, эдэр корреспонденттары бэлэмнээһин хайыс-
халарынан үлэлээбэ. Онон билиги улууснуттан кы-
һын дьырыктаммыт 10 оҔо барар. «Океан» лаабырга
Алаартан Гали Говорова барар буолла. «Туймаада-
да» 6, «Наука» 4, «Дьыбурта» 5 үөрэнээччи дьы-
рыктаныахтара. Нам Хамаҕаттаһыгар француз тыл-
гар республика, улуус олимпиадаларын ыһааһы-
лаахтара Гена Ефимов (Аладар), Вера Винокурова
(Арыылаах), Наташа Федорова (Чурапчы) барыах-
тара, Чурапчытан Саргы Шеломова, Надя Василье-

ва Азия улууһугар саха-немецкай оҔоулааҕа ыһы-
рылыһылар. Онон Надя Васильева Германияга,
Али Ноговицына (Мугудай) Францияга айанылаах-
тара.

Үөрэх министрествота Дьыа көртөн, дьахталлар
проблемаларыгар уонна демографическай политикага
комитеты кытта биһигэ сайын устаа дьыбурдаах оҔо-
лорго аһаан «Михаил Светлов» комфортабельнай
теплоходуһун Олүөмэ өрүһүнэн устууну тэрийэллэр.
Билиги улууснуттан от иһин 3 күнүттэн 8 күнү-
гэр дьыри 3 үөрэх туйгуна, от иһин 17 күнүттэн
22 күнүгэр дьыри омук тылын олимпиадатын ты-
һылаахтара, призерадара 3 оҔо барар быраабы ыл-
лылар. Устуу кэмнэр оҔолору үөрэтэхтэр, психоло-
гическай дьырыгы ыһааллар. Ону таһынан оҔолору
иһэн программалаах сыннаалан күүтэр. Манык
дьыллоох түгэһи «ОҔо сааһы оҔуулуур» конкурс
кыһаһылаахтара Сылантан Павел Макаров, Кости
Пинигин, Арыылаахтан Марианна Петрова эмиз тик-
сэхтэрэ. Республика үрдүнэн 6 миэстэ эрэ бэрил-

либиттэн үһүтэр киилэр киирдилэр.

Аһаа орто оҔоулатын базатыгар бастагы сезонна
физик, математик оҔолорго аһаан республикатааһы,
онтон иһонне сезонна улуустары «Дьыбур» лаабыр
үлэлэхтэрэ. Үһүска гуманитарнай предметтэргэ сы-
һааннаах, төрдүска ырыаһыт, үһүсүһүт оҔолор түм-
сэн, сыннаан аһаахтара.

ОҔолор көрдөөх-нардаах сайынны сыннаалангы-
рын сүһүһүнн итинник атаарыахтара. Сорохтор
улуус коллективнай хаһаайыһыбаларыгар, табар-
ыһыбаларыгар, бөдөн уонна биһирдэһэн баһы-
най түмүсүлэргэ, төрөппүттэрин кытта сүөһү аһы-
дыһын сөдүтүһкэһыһыҥа үлэлэхтэрэ, бэйэлэрин
биһирмэлэрин туһалаахтык, модьүүстээхтик ата-
рыахтара, эт-хаан өртүнэз сайдыахтара, үлэ араас
мандырдыгар уһулуохтара. Сорохтор Чурапчы
салиһыһытигар, кэбдэхтэр кииһинэргэр араас
тэрийдэлэргэ бэйэлэрин күүстэрин, дьыбурдарын хо-
һолорунн, салалталарынан, баар, иһин бэйэлэ-
ригэр иһин булуһууларыгар талаһыны уурунуохто-
ра.

Надя КОЖУРОВА.

ТИЭРГЭН

Дьинэ кэргэнгэ
аналлаах таһаары

„ТИЭРГЭН“ ТУСКУЛУ ОЛОХХО КИЛЛЭРЭН

Саха норуотугар элбэх ободоох дьинэ кэргэнгэ, ийэлэргэ, кырдыабаастарга сүтүрүтүү, ытытабыл курдук үтүө үтэс баар. Ол да иһин улууэ үрдүнэн дьинэ кэргэнгэ туһайылдыбыт «Тиэргэн» тускул олоххуллубута ылбычча буолбатах.

Кэнини сылдарга Саха Республикатын Президентэ, Правительство дьинэ кэргэн, ийэ уонна оҕо олохторо тупсарыгар туһуламмыт элбэх дьаһаллары таһаараннар, ол бүтүгүтү ыарахан олоххо биллэр-көстөр өйбүд буолаллар.

Дьинэ кэргэнтэн, ыалтан, ободоттон норуот садаланар, омок салданар, сарсынгы кэскил түстөнөр. Үйэттэн-үйэҥэ ыал тутуох күүһүнэн, духовнай сабыдыаллаах кинигинэн ийэ буолар. Үтүө үгэстэри, кини кини буолар сүрүн өйдөбүлдэрин оҕо дьинэ кэргэнтэн ылар.

Дьинэ кэргэнгэ, дьахталлар проблемаларыгар уонча демографическай политикаҥа госкомитет иһинэн ытыттар политика быһыытынан элбэх ободоохторго, эдэр ыалдарга, тулааһа, инбэлиит ободорго, агардас ийэлэргэ, аҕаларга болҕомто ууруллар. Билиги республикабытыгар 1992—1995 сс. Президент ыһаабынан «Дьинэ кэргэн сылларынан» биллэр-көстөр тураллар.

Хоптоҕо нэһилиэгэр халыт уус аймактар Пестеревтөр, Посельскайдар, Корякиннар, Тарабукиннар кэчээрэ ыччаттара ыал буолан, оҕо төрөтөн, сүөһү итэн ууһаан олохтор. Нэһилиэккэ 1424 киһи, ол иһинэр 800 быһаардааччы, 306 дьинэ кэргэн, 12 сэрин ветерана, 9 сэрин оҕооболоро, 81 көһөрүлүү кыттылаахтара, 70 тыыл ветерана, 4 үлэ фронун кыттылааҕа, 3 Герой-ийэ, 324 пенсионердар олохтор.

1994—1995 сс. үөрэх дьылыгар үрдүкү уонча орто анал үөрэх тэрилтэлэригэр 74, ол иһинэр республика тас өртүгэр 12 оҕо үөрэннэ. Дирингээҥи агрооскуола ДьТХИ-тун кытары ыкса сибээстээхтик үлэлир. Кэлин сылларга ыччат үөрэххэ дьулуһууга улаатан иһэр. Нэһилиэк ыччата лидер Гоголцев И. И. көбүлөөһүнүнэн «Кыайыыга салют» фестивалыга, атын да дьаһалларга көхтөөхтүн кытына.

Тыа сирингэр үлэ саҥа көрүгүн киллэрин, сайыннары кэчээр ытыттар. Понсеевтар, Пинигиннар, Сергеевтар дьинэ кэргэттэргэ бааһынай хаһаайыстыба тэринэн үлэлиин сылдьаллар.

Ытыттар үлэлэр дьинэ кэргэн олоҕо туруктаах буолуутугар, саҥаҕа сыһыаны үөскэтигэ, хас биридн ыал олоҕо эйэ-дэмнээх, уйгулаах буоларыгар, сокуон, экономической да өртүгүн үтүө өйбүдү ыларыгар туһуланаллар.

Парасковья АРГУНОВА,

Дьинэ кэргэн, дьахталлар проблемаларыгар уонча демографическай политикаҥа специалист.

ТҮБҮКТЭЭХ ҮЛЭ ТҮМҮКТЭЭХ

Сотурутааһыта Дирингээҥи народнай театр бэйэтин 21-с сезонун «Хонойо хонута, ыалдыт ыһаҕа» дьинэ көр-күдүү биэчэринэн сапта. Көрдьик даҕаны үгүс дууһаны туймаардар кыһылаах, сытыы тыллардаах, сүрбү сүүдүтэ кычыгылатар, быары тарбыр күлүүлээх-үөрүүлээх үгүс нүөмөрдөр толоруллубуттара көрөөччүлэри ҕахчы астынарда.

Орто саастаах, билигин кырдыаҕа артистарынан ааттаааччы Анастасия Далбаева, Екатерина Петрова, Григорий Тимофеев, Носиф Хоютавов, Арнадий Родионов, Константин Романов, Мария Волженинова бэртээхэй толорууларын сэргэ, саҥа үүнэн иһэр эдэркээн Анастасия Аммосова, Петр Харитонов, Оксана Карпова, Зоя Толстоухова курдук элбэи эрэн-нэрэр талааннаах эдэр артистар баар буолбуттарыттан көрөөччүлэр ордук астынылар.

Нэһилиэккэ 2100
ынах сүөһү,
608 ыанньык,
320 сылгы, 98 бие
баар.

5794 га ходуһа,
5257 га мөччирэн,
50 га хортуонпуй
сирдээх

ОҒО ЭРДЭХТЭН ОЛОХХО БЭЛЭМНЭЭҔИН

Оҕону итэн-үөрэтэн иһинэн олоҕор бэлэмнээһин булгуччу наадалаабын, оҕоҕа дьинэ кэргэн оҕоҕа үрдүгүн дьон-сэргэ өйдөөн улахан суолтаны биэрэр буолан иһэллэр. Оскуола, оҕо тэрилтэлэрэ оҕону итинигэ, кини өйүн-санаатын, этик-хаанын сайыннарыыга быһаарар суолталаахтар. Ол эрээри омок тыһыынчаан сылларга харыстаан, көдүүнэттэн көдүүнэтэ илдьэ кэлбит үтүө үгэстэрин ыччанка күһүтэ иһэрингэ дьинэ кэргэн—ийэ-аҕа, эһэ-эбэ, адыһы-убай эрэ таһаар кыһаахтар.

Норуот үтүө үгэстэрэ оҕону кини быһыытынан итэргэ төһө да күүстээхтэрин иһин, билигин уустун, булкуурдаах олох оҕоҕо арыастык сабыдыалдыан сөп. Дьинэ кэргэн ор сыллаах үлэҥэ согуллан хаалар кутталлаах. Рынок сыһыаннааһына оҕону итинигэ саҥа проблемалары үөскэттир. Онон олох сайдыытыгар сөп түбэһиннэрэн, оҕо, ыччат өйүн-санаатын арыый уларытат, саҥаҕа итэр наада.

Оскуола итэр-үөрэтэр программалар уонча сыллаахыттан оҕону дьинэ кэргэн буоларга бэлэмниир сыллаах X—XI кылаастарга «этика и психология семейной жизни» дьинэ предмет киллэриллэбитэ. Бу предмет төрдүс сылын «Кыыс Куо», «Үрүг-Уолан» сир-майгы уруоктарынан солбуллан VII—XI кылаастарга кыргыттарга, уолаттарга туһунан үөрэттиллэр.

Бу уруоктар программалара сүрдээх кинэ, балл дириг ис хоһоонноохтор. Кыыска да, уолга да иһин олоҕор наада буолар араас үөрүйэхтэр, саҥа-быллар киллэриллэбиттэр. Ордук сир-майгы боп-пуруостарыгар улахан болҕомто ууруллубута көрөхсөбиллээх. Хас биридн кини тус уратыта, характера, темперамента, бэйэни итинни, бодоруһуу, уол уонна кыыс уратылары, сыһыаннара доҕордоһуу, таптап, кэргэни олох, оҕо итингэ уолда, оҕо кэлин олоҕор наадалаах боп-пуруостар үөрэттиллэлэр. Дьон хардарыта сыһыаныгар атын кини дьинэ олох атыннык толкуйдуур, атын майгылаах, итиниллээх буоларын сатаан өйдөөтөххө, кинилэри кытары таба сыһыанна олохтуур чэпчээ, дьүөгэҥэ, доҕорго, таптыыр уолга, кыыска, кэргэнтэ, оҕолорго сыһыанга өйдөспөт быһыы тахсара адыһа этэ. Дьинэ кэргэн бөрө турунтаах буолуута кыыс да, уол да хайдах итиниллээбиттэ хайдах майгылаадыттан-ситиллээбиттэн, олоҕу хайдах таба сыналыырыттан уолда, тутулуктаах. Кэргэни олоххо наадалаах хардарыта убаастаһыы, атын кини туспа миеннелээх буолуутун билигин, хардарыта тулуурдаах буолуу, эрэсини, өйдөһүү, о.д.а. курдук үтүө хаачыстыбалары оҕоҕо ныра эрдэбиттэн иһэриэххэ наада. Оҕону кытта аахпыт иһингэтин, көрө олоҕор иһигэтин, олоххо буолар араас түгэһэри ыратыһан, санаа астаһан кини туспа миеннелээх буоларын ситиһиэххэ сөп.

«Кыыс-Куо» программа сүрүн ис хоһоонун кыыс кыыс курдук итинни, кинини эрдэттэн үчүгэй доҕор, кэргэн, ийэ, дьинэ хаһаайката буоларыгар бэлэмнээһин төрөппүттэргэ үчүгэйдик билиһиннэрэр наада. Чуолаан характер, бэйэни итинни, уол, кыыс сыһыаннарын туһунан темалар төрөппүтү ордук итэриниһтэтэллэр.

Бу предмет үөрэтингэ учууталга ордук улахан нөмөнү ийэлэр оҕоруохтары сөп. Дьинэ-уонна ийэ уонна кыыс кини ардыларыгар өйдөһөр истиҥ сыһыан баар буолара наада. Үнсүтэр кыыс, уол сы-

НЭРЭ ЭЙГЭТИГЭР ТАРДЫҔЫН

Нэһилиэккэ «1941—1945 тыһыннаахтар умнубат сыллара» дьинэ девизиһин ытыттыбыт Улуу Кыайы 50 сылын үнэтигэр анааллаах декадара нэһилиэккэ үтүө араната кытына. Надиала устата барбыт дьаһалларга кулууп, народнай театр, библиотека, музыкальнай оскуола үнэтигэр түмсүүлээхтэрин, үлэҥэ сабыдылларын көрдөрүлэр.

Аҕа дойдуга сэрингэ ветераннарын оҕооболоругар анааллаах «Кинилэр Кыайыыны уһансыбыттар» дьинэ тематическай биэчэри, Дирингээҥи, Хоптоҕообу уһууһааннар коллектинтарын «Эһэлэрбитигэр эһэргэ» концерттарын, Сир-Чол-бодук «Хара сурун» спектаклын, Диринг агрооскуолатын «Ким да умнуллубат, туох да умнуллубат» концердын, «Кыайыыга салют» тематическай биэчэри үрдүн тэрэһиннээхтик ытыттар. Манна 90-тан тахса кини кыттылаах сөднэй хор кыайыыга анааллаах ырыалары элбэх кылааһынан толорбутун ордуу чорботон бөлүөтүгү баарылар. Нэһилиэк иһингэр оскуола үөрэнээччилэрин хора, народнай хор, ветераннар хордара ыллыллар. Бу үс хорү түмөн музыкальнай оскуола директора анал үөрэхтээх Ф. И. Попова салайда.

Нэһилиэк эбэлэргэ, эһэлэргэ М. Н. Адамова, А. Н. Сергеева, Е. П. Павлова, А. П. Филиппова, Т. Н. Аммосов, Д. С. Марков, А. Ф. Пестерева, Т. А. Макарова, М. Н. Григорьева, А. И. Портнягина, А. М. Шадрин уолда, дьинэ күнүскү түбүктээх үлэтин иһингэтин кыһаатын кулуупка кэлэн бэлэмнээлэрэ кинилэр сүрэхтэргэ билигин да эдэрин, нэрэ эйгэтигэр тардыһылар күүстээгин туолулуур.

Музыкальнай оскуола учууталлара Тарабукин П. И., Федорова В. Н., Собакина А. Т. бу хордар сүһүктэригэр турууларыгар, нэһилиэк культурнай олоҕор ыратта суох оруолу ыаллар.

Ити курдук Хоптоҕо нэһилиэгин бары араната Кыайы 50 сыллаах үбүлүү-йүн үөрө-көтө атаарда.

Мария СЕРГЕЕВА.

һаһаанна, кэргэниһин, оболонну тустарынан көп-сөтөр кыбыстылаах, таарымбат темалар курдук буолаллар. Дьинэ иһингэр ордук бэйэтин кыһыгар истиҥ, үтүө сүбэни ким биэриэйдэ?

Ийэлэри кытары ыкса сибээстээхтик үлэлир смалтан билиги оскуолабытыгар X—XI кылаас кыргыттарыгар «Ийэлэр сүбэлэргэ» дьинэ уруок ытыттар. X кылаастарга «Доҕордоһуу, таптап», уон бири-стэргэ—«Ийэ буолуу» дьинэ темаларга кыргыттар халык боп-пуруоһу интэриниһигэр кинилэри суруйал-ларыгар этиллэр. Кыргыттар ыһыттыларын илис-кэ суруйаллар, онон ыт тугу ыһыттыта иһэтэлэг-тэ хаалар. Ол иһин кинилэр ыһытталарыттан кы-быстыбаттар. Ийэлэргэ ыһыттылары таппарыт. Бу уруокка остуол-тула олоҕор кыргыттар ийэлэр сүбэлэрин, ыһыттыга хоруйдарын иһэтэллэр. Холо-бур, манньык ыһыттылар бариллэбиттэр: Маг-найгы тапталыт, ханна билсикибикий? Кыыс уолга тапталын бастаан билиһин сөп дуо? Кыһыт бэйэ-тиннээбэр 6-8 сыл аҕа уолдуун доҕордоһор буолла-бына, туох дьини? Хас сааска кэргэн тахсар ор-дугуй? Кэргэн тахсаргар дьонун тугу эһиэ биэр-биттэрэ? Эһиэ наада дуо? Бэйэти иһингэ буолан кэлэн кэргэниг дьонугар, аймактарыгар сыһыанга тугу сөбүлээһиннэни, ыарыһаппыккыны? Кийит буолуута тугу сүбэлэниг этэй? Таптап суох ыал буолан олохуохха сөп дуо? о.д.а.

Бу уруоктарга кэпсэтин олус истигини барар. Оҕолор бэйэлэрин билэр, малдын аттыларыгар баар дьоннор кэпсэтиннэри истиһэлэр сүрдээх итэҕити-лээх, көрөхсөбиллээх буолар.

«Кыыс-Куо» уруоктарыгар бэһээдэлэһин, лекция, анкеталары толоруу, тестирование, кинигэтин үлэ-лээһин, хаһааттан, сурунаалтан ыстатыйалары аа-ҕы ырытты, бэйэ дьинэ астаан аҕалыт аһын туһунан кэпсэһин, бириднээх кэпсэтин, өс хо-һооннорун, бэргэн этиһэлэри хомуйуу, ырытты, ыһы-тыттарга хоруй ытыттар. Холобур, оҕолор бэйэ-лэрин тус санааларын суруйалларыгар манньык ыһы-тыттары туруорабын. Кини бэйэтин бэйэте убаас-таныта дьинэ хайдах өйдүүгүн? Ийэ буолан ту-ран, оҕон табахтыар буоллабына, хайдах өйдөтүөт этэй? Арыгыны оҕолор тоҕо иһэллэрий? Төрөппүт буолан туран, оҕолор арыгыны иһэр куһаҕанын хай-дах өйдөтүөт этэй, о.д.а.

Бу уруоктарга кыргыттар билиэхтэрин баарар, интэриниһигэр боп-пуруостарга сүрдээх элбэх уонча дириг ис хоһоонноохтор. Боп-пуруостарга таба эппэти биэрин, ону оҕолор бэйэлэргэ ис санааларыт-тан ыһыттылар кинилэр бэйэлэригэр кийилин үтүө хаачыстыбалары иһэриһэллэригэр, кэпсэски олохторугар бэлэмнээһиннэригэр улахан оруоллаах.

Дьинэ кэргэн илээх, эһэлээх, бөрө турунтаах буолуутугар оҕону эрдэттэн бэлэмнээһин хайлаан да наада. Иһини олохторугар кыргыттары иһэ, уолат-тары аҕа буолар аналларын эрдэттэн өйдөтөн ит-тингэ оскуолаҥа да, дьинэ кэргэнтэ да болҕомто уу-руллара наада. Билигин дьинэ кэргэн үөрэхтээх, сайдылаах. Онон кинилэри оҕону итингэ анал-лаах научнай, педагогическай, психологическай ли-тературанан хааччыһаах.

Татьяна ДАЛБАЕВА

Диринг орто оскуолатын X—XI кылаастарга «Кыыс-Куо» предмет үөрэтэр Российскай Федерация үтүөлээх учуутала.

ETŇE

Тираж — 3010.